

Stortinget og Hjemmefronten

AV TORE GJELSVIK 6/5.1964. *Affens*

Med utgangspunkt i C. J. Hambros offentliggjorte dagbokslad fra 1945 har to representanter for det storting som fungerte i 1940, høyesterettsadvokat S. Mustad og sorenskriver A. Sundt, i artikler eller uttalelser i Aftenposten søkt å rettferdiggjøre de handlinger dette storting eller dets hjemmeførende presidentskap er blitt bebudet for.

Folk flest har vel vage erindringer om det som hendte i de dager, og mange av avisens lesere har ikke opplevd dem. Noen korreksjoner i den annen part i striden kunne være på sin plass. Jeg kan ikke i likhet med advokat Mustad, gjøre krav på at Aftenpostens lesere skal betrakte mitt innlegg som Den historiske sannhet. Man får ta det jeg skriver som et nokså forsiktig vidneutsagn fra en aktiv hjemmefrontmann som fikk anledning til å følge begivenhetene på relativt nært hold gjennom hele krigsperioden. At oppfatningene hos stortingsrepresentanter fra 1936, og «hjemmefrontere», som Hambro medtattende kaller oss, står steilt imot hverandre, er ikke til å unngå.

Den norske motstandsbevegelse mot den tyske okkupasjon ble skapt — for en stor del av folk som ikke tidligere hadde deltatt i det politiske liv — i harme og bestyrtelse over våre ikke ledere unnfallenhet og svikt under Riksrådsforhandlingene sommeren 1940, da de gikk med på å avsette kongen.

Før jeg går over til mine personlige betraktninger, vil jeg feste oppmerksomheten ved at såvel

Hambro som hans to stortingsfeller — mer eller mindre åpent — underkjenner den vurdering Undersøkelseskommissjonen av 1945 har avgitt om begivenhetene i 1940. Dette utvalg ble oppnevnt av Stortinget (fremdeles Stortinget som ble valgt i 1936) og bestod av 7 medlemmer, hvorav 2 fremtredende historikere og 4 ansatte jurister, og avgav en enstemmig innstilling. Det synes å være på sin plass å trekke frem noen av de vesentligste konklusjoner av denne. Først om presidentskapets oppreden:

«Undersøkelseskommissjonen er foran kommet til det resultat at de forslag som Presidentskapet under Riksrådsforhandlingene gikk med på å fremlegge for Stortinget, lå utenfor Grunnloven, at Stortinget ikke med hjemmel i konstitusjonell nødrett hadde adgang til å vedta dem og at de heller ikke var politisk forsvarlige.

Det som hendte sommeren 1940, gir grunn til å understrøke de høye krav som må bli å stille til Stortingets presidentskap. Dets medlemmer er landets første tillitsmenn. De vil i landets skjebnesunder komme i første rekke, og det er dem som fremfor noen andre skal være vakt om vår frihet og vår forfatning.»

På bakgrunn av de krav som her er stillet og som må stilles til landets første menn, er det underlig å lese advokat Mustads og sorenskriver Sundts forsøk på å vri ansvaret vekk fra Presidentskapet ved å henvise til at dette i juni 1940 vegret seg mot å overtta forhandlingene med tyskerne. Det er da ikke bare i maksveret at de skal stå på kommandobreen?

Om de stortingsrepresentanter som deltok i forhandlingene, sier Undersøkelseskommissjonen, etterat endel unnskyldende momenter er nevnt:

«Men det er et sørgelig faktum at mellom 90 og 100 stortingsmenn gav forslagene sin tilslutning og dermed faktisk ville ha bundet det storting hvis flertall de utgjorde.

Stortinget i 1940 ble ikke noe nødanker i farens stund.

Særlig tungt må ansvaret — foruten på Presidentskapets medlemmer — falle på de tingsmenn som jevnlig ble tilkalt til de indre forhandlinger og der talte for og rådet til ettergiveness overfor de tyske krav. De var alle i den stilling at nasjonen hadde krav på at de holdt mot og motstandsvilje oppe.»

Det er disse forhandlinger advokat Mustad betegner som «skuespill» og «tragikomedi».

Om Høyesterett og høyesterettsjustitiarius Paal Berg sier kommissjonen:

«Den tredje statsmakt og dens leder kan med stolthet se tilbake på sin virksomhet frem til den lange rettsferien som begynte den 21. desember 1940.»

Denne dagen, da Høyesteretts medlemmer nedla sine verv i protest mot okkupasjonsmakten, var motstandsbevegelsens første store milepæl.

Det er ikke vanskelig å forstå den tidligere stortingsmann Sundts hensikter med å trekke frem Paal Bergs «takketale» til Quisling, da denne i april dagene 1940 måtte vike for Administrasjonsrådet. Men det har vakt stor forundring at Aftenpostens redaksjon, som kjenner denne saken godt, gikk til det skritt å gi denne tendensiøse uttalelse fra Sundt et ekstra rammeoppslag på 1. side. Redaksjonen kan da ikke være ubekjent med Undersøkelseskommissjonens vurdering av denne begivenhet:

«Når det gjaldt «takken» til Quisling, fant Paal Berg at han ville ta ansvaret alene. Han visste at en slik «takke» var et absolutt krav fra tysk side om ordningen overhodet skulle kunne komme istand, likeså at den form «takken» til slutt fikk, i realiteten var et tysk diktat. Det var motbydelig for Paal Berg å uttale en slik takk, og det var beklagelig at han måtte gjøre det. Men hvis man innrømmer at den ordning vi oppnådde, var avhengig av «takken» og at ordningen var en avgjort fordel for oss, fortjener han påskjønnelse fordi han tok på seg det ubehagelige verv å holde denne avskjedstalen til Quisling.»

Skal man bedømme Stortingets innsats under den 2. verdenskrig, bør man også se på dets handlinger før og etter Riksrådsforhandlingene. Stortingspresident Hambro var uten tvil en av de få av våre ledende politikere som ikke ble lammet da det tyske overfall var et faktum natten til 9. april. Han fikk Stortinget ut av hovedstaden og satte møter på Hamar og Elverum. Men hva gikk disse forhandlinger ut på? Det første møtet var et rent orienteringsmøte, det annet møte, og første del av det tredje, ble anvendt til å drøfte spørsmålet

om forhandlinger med overfallsmakten om en fredsordning og innstilling av den kamp som var igang. Det besluttet å nedsette en forhandlingsdelegasjon bestående av Lykke, Mowinkel og Sundby, som sammen med utenriksminister Koht skulle søke kontakt med den tyske sendemann «zwecks Abschliessung eines Abkommens zwischen norwegischen und deutschen Behörden». På slutten av det siste møtet (fremstilt Hambro så forslaget om en fullmakt til regjeringen (Elverumfullmaktigh)).

Stortingets president demonstrerte på denne kritiske dag utvilsomt sin dyktighet som parlamentarisk leder, men det var ikke til kamp og motstand han ledet Stortinget. At Stortingets forhandlinger på Hamar og Elverum ikke fikk mer skjebnesvangre følger for landet, kan det — og vi — takke kong Haakon VII for. Det var hans NEI som reddet situasjonen dagen etter, da som under Riksrådsforhandlingene noen måneder senere.

Selvom jeg hørte til dem som i 1940 ble opprørt over svikten hos våre kårne, var jeg selvsagt klar over det press de var utsatt for. Det er også klart at det er lettere å ta et «sterkt» standpunkt når man ikke hører til dem som må ta avgjørelsen. Jeg tror nok derfor at vår vrede over stortingsmennenes oppreden ville ha fortapt seg etterhvert, dersom de hadde tatt kampen opp igjen etterat de hadde fått summet seg. Det var ikke mer risikabelt for stortingsmennene å delta i motstandsvirksomheten enn det var for Paal Berg, lederen for den 3. statsmakt. Men det står ikke til å nekte at i de 5 år som fulgte, ble stortingsmennene fra 1936, med enkelte hederlige unntak, borte i bildet på land og i by. Først da uverret var over og den tyske kapitulasjon et faktum natten til 8. mai 1945, dukket de opp igjen, representert ved de presidenter som hadde gått med på å avsette kongen.

Advokat Mustad mener å kunne tolke valgresultatet i 1945 som et uttrykk for at velgerne ikke la synderrig vekt på beskyldningen om at representantene fra 1936 var «kompromittert». At de partier som unnlot å skifte ut sine kompromitterte ledere ikke akkurat fikk noe tillitsvotum av velgerne, synes tallene å vise. Arbeiderpartiet, med «hjemmefrontere» Gerhardsen i spissen, fikk et overveldende flertall, riktignok også takket være at Hambro ved å velte Paal Bergs regjering hadde lagt forholdene vel tilrette. At ikke velgernes reaksjoner overfor politikere fra 1940 ble enda sterkere, skyldes etter min mening at krigen drog i langdrag. Skulle regjeringen og Stortinget ha møtt velgerne ved urnene for eks-

empel ett å to år etter den 9. april 1940, ville man nok opplevd en annen reaksjon. Jeg glemmer ikke stemningen overfor politikere ved frontlinjen i april dagene 1940, eller i krigsfangeleirene etterpå! I folket ellers var også bitterheten så stor at den, sammen med den utbredte opportunismen som rådet, kunne ha fått katastrofale følger, hvis tyskerne hadde spilt sine kort bedre. Dessuten klarer ikke folk å holde sinnet over «gamle» synder, begått av sine egne politikere, varmt gjennom en så lang krig, når de etterhvert får så meget å opprøres over på grunn av fiendens oppreden.

Det har unektelig moret meg endel å lese Hambros og Sundts forbauselse og indignasjon over at Paal Berg i 1945 ikke hadde noen forståelse for «spillet regler» når han ikke ville delta i god gammel-dags korridorpolitikk ved å diskutere regjeringdannelsen med partilederne enkeltvis og ved at han «kastet kortene», da han ble lei av Hambros førkeringsspill. At Paal Berg og hans medarbeidere i Hjemmefrontens ledelse var «politisk desorienterte» i Hambros forstand, var sikkert tilfelle. Vi hadde i løpet av 5 år blitt avventt med partipolitiske betraktningsmåter, vi hadde ikke råd til den slags luksus i den kamp vi førte. Vi mente at også i den vanskelige periode som vi ventet etter krigens avslutning, var det mer behov for nasjonalt samhold enn for personlige eller partipolitiske manøvrer. Så naive var vi!

I sine — så fortlørlige — dagboksblad fra juni 1945 refererer Hambro med adskillig forståelse presidentsenes avsky for Hjemmefronten og deres frykt for at den hadde ukonstitusjonelle hensikter. Man leter forgjeves etter referanse til at den samme hjemmefront allerede den 13. mai, ved regjeringsdelegasjonens ankomst, hadde gitt fra seg makten i henhold til sine forhandlingsbøker, og oppløst sin organisasjon. Ikke minst Hambros og Sundts reaksjon over Paal Bergs oppgivelse av regjeringdannelsen i juni gjør at man undres på i hvilken grad politikere som uttalte sin frykt for kup, var i god tro. Dersom Hambro selv trodde på ryktene, må man kunne spørre hvordan han som Stortingets president kunne forsvere å vise kongen til Hjemmefrontens leder Paal Berg da Nygaardsvold hadde demisjonert?